

ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПІДСТАВНОСТІ ТА СТРОКІВ ЗАХИСТУ ПРАВ УЧАСНИКАМИ ВІДНОСИН З КОМУНАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Останнім часом особливої актуальності набули проблеми, пов'язані з правовим регулюванням відносин, пов'язаних із захистом порушеного права шляхом відшкодування завданої шкоди, в тому числі моральної. Незважаючи на те що наукових публікацій та досліджень на дану тему побільшало, все ж законодавчі критерії залишаються не досить чіткими, а судова практика відзначається різним правозастосуванням [1, с. 42].

Особливо малодослідженим є механізм виникнення, строки та порядок застосування відповідальності за завдану шкоду при здійсненні договірних відносин щодо надання комунальних послуг населенню. У даному контексті визначення «комунальні послуги» є узагальнюючим терміном, що характеризує договірні відносини, відповідно до яких населення отримує газ, воду, електричну та теплову енергію, користується телефонним зв'язком тощо [2, с. 123–131].

По-перше, договори по надання комунальних послуг мають публічний характер, а отже, сам факт їх неукладення є порушенням прав споживача цих послуг [3, с. 27]. Зокрема, ст. 24 Закону України «Про електроенергетику» передбачає, що енергопостачальники, які здійснюють постачання електричної енергії на закріпленій території, не мають права відмовити споживачу, який розташований на цій території, в укладенні договору на постачання електричної енергії. Подібні вимоги містяться і в інших нормативних документах, що регулюють питання надання комунальних послуг. Чи виникає у надавача комунальних послуг в такому випадку обов'язок відшкодувати моральну та матеріальну шкоду, завдану іншій стороні в результаті відмови від укладання такого договору? На мій погляд, так. Але за певних умов. Крім необхідного в таких випадках пакета встановлених фактів (протиправність дій зобов'язаної особи, наявність шкоди та причинний зв'язок між ними, вина заподіювача [4, с. 565]) має бути встановленою також фактична спроможність надавача послуг здійснити комплекс організаційних та, насамперед, технічних заходів, які є необхідною передумовою укладення такого договору. Мова йде про подальшу можливість виконання укладеного договору. Як правильно вказував російський вчений-цивіліст XIX ст. К. Анненков, необхідною є вимогою до угоди та умовою її дійсності є те, щоб «самі дії, що встановлюються змістом угоди, були відносно їх виконання можливі» [5, с. 282].

Адже, наявність певних технічних передумов, необхідних для реалізації угод на надання комунальних послуг, можливість їх ви-

конання є особливою обов'язковою вимогою для укладання такого договору [6, с. 90]. Погодьтеся, зовсім необгрунтованою буде виглядати вимога про укладання договору про надання послуг з постачання горячої води особі, до помешкання якої не проведені мережі водопостачання. Таким чином, передбачене законодавством відповідне зобов'язання постачальника укласти договір про надання споживачеві окремих комунальних послуг та відповідальність за невиконання цього зобов'язання настають лише тоді, коли всупереч наявній можливості постачальник відмовився від укладання договору. Отримана в даній ситуації шкода, в тому числі і моральна, підлягають відшкодуванню в порядку, встановленому чинним законодавством України.

По-друге, порушення прав учасника відносин з надання та отримання комунальних послуг може відбутися в результаті нена належного виконання контрагентом своїх зобов'язань за договором. У цьому випадку механізм правового захисту достатньо повно визначений чинним законодавством та судовою практикою і додаткових коментарів не потребує [7, с. 170–173].

Слід зауважити, що законодавство України містить низку спеціальних норм, які регулюють досліджувані відносини, і застосовує до них правові мезанізми, притаманні купівлі-продажу, поставці і т. п. (наприклад, ст. 714 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України). До них, зокрема, відносяться спеціальні способи реагування при встановленні та фіксуванні фактів порушення контрагентом умов договору. Доводиться констатувати, що дана конструкція взаємин та її вплив на порядок реалізації правозахисних повноважень особи не знайшли відображення в правовій доктрині, і ця невизначеність дається взнаки при судовій оцінці справ такого роду.

Про що йде мова? Українські правові акти в цілому ряді випадків передбачають спеціальний порядок фіксування порушень правил користування послугами. Як приклад можемо розглянути порядок реалізації вказаних повноважень постачальника в електроенергетиці згідно з вимогами Правил користування електричною енергією для населення.

Зокрема, у разі виявлення порушень правил потерпіла сторона складає акт, який фіксує факт такого порушення [8]. Якихось певних вимог щодо змісту такого документа законодавство не встановлює. Разом з тим, є деякі вимоги щодо його реквізитів: акт підписується представником постачальника та споживачем, а у разі відмови споживача від підпису в акті про це робиться позначка і він вважається дійсним, якщо його підписали інші вказані в законодавстві особи.

Як бачимо, порушення Правил користування послугами має бути встановлено і зафіксовано шляхом складання певного доку-

мента. Ця теза є безспірною. Спори починаються при оцінці правових наслідків складання такого документа і на практиці зводяться до дискусії з наступних питань: чи змінюється відповідальність споживача за порушення правил у разі, якщо акт про порушення взагалі не складався; акт є недійсним; акт складено, але він має окремі недоліки за формою та змістом або складений не своєчасно?

Розглянемо вказані випадки окремо. Ситуація перша: порушення договору виявлено, але акт про порушення не складено. На практиці найпоширенішою є думка, що в такому випадку вести мову про захист права та цивільно-правову відповідальність немає сенсу, позаяк акт є обов'язковим документом, що фіксує порушення. Разом з тим, подібні обмеження щодо застосування засобів доказування не узгоджуються з чинним законодавством України, яке регулює порядок відшкодування шкоди і, в першу чергу, з ЦК та Цивільним процесуальним кодексом (далі – ЦПК) України. Так, процесуальне законодавство України встановлює, що наявність або відсутність обставин, які обґрунтовують вимоги сторін, встановлюється різними передбаченими законодавством засобами (ст. 57 ЦПК України). При цьому для коментованих відносин неприйнятним є положення про необхідність підтвердження порушення лише певними засобами доказування з посиланням на ст. 59 даного Кодексу, оскільки закони України подібних вказівок щодо цього не містять. Надання акту про порушення Правил виключного статусу засобу доказування факту порушення призвело б до неможливості судового аналізу інших засобів доказування у спорах за даною категорією справ, що, в свою чергу, потягло б звуження повноважень сторін у спорі та надало б акту не виправдано вирішального значення при винесенні судового рішення. Абсолютизація акта про порушення правил не є доцільною ні з точки зору постачальника послуг, ні з точки зору споживача (адже, при порушенні умов договору постачальником послуг про це також складається відповідний акт, і у випадку належного його складання останній був би практично позбавлений можливості оскаржувати дії контрагента). Сьогодні судова практика в Україні при розгляді подібних справ іде шляхом всебічного аналізу не тільки складених актів про порушення правил, а й інших доказів у справі: показань свідків, висновків технічних експертиз, пояснень сторін та третіх осіб тощо. Така практика є не тільки правомірною, але й сприяє найбільш об'єктивному розгляду справи.

Отже, на наше переконання, законодавство України надає можливість стороні договору доводити факт вчинення порушення умов угоди різними законними засобами доказування, навіть якщо в підзаконних нормативних актах, які регулюють ці відносини, визначений порядок фіксування такого порушення. Відсутність же

встановленого Правилами акта про порушення не унеможливає доведення факту порушення та застосування санкцій, а лише ускладнює цей процес (у зв'язку з меншою кількістю доказів). Сказане стосується і можливостей споживачів послуг по встановленню порушень з боку постачальної організації в тих випадках, коли підзаконний акт визначає певний механізм їх фіксації [9].

Ситуація друга: акт про вчинення порушення правил стороною договору складено, але з огляду на вимоги законодавства він є недійсним. У цьому випадку акт не може розглядатися як засіб доказування. Разом з тим, усі інші правові механізми, відображені при аналізі попередньої ситуації, мають застосовуватися і тут. При цьому треба мати на увазі, що законодавство України встановлює невеликий і вичерпний перелік підстав для недійсності подібних актів про порушення (наприклад, складання його не посадовою особою, відсутність необхідної кількості підписів тощо). У випадках, не передбачених законодавством, даний документ не може бути визнаним недійсним. При цьому слід відзначити, що такий акт не є угодою, не є він також і нормативним чи ненормативним актом органу управління, він є способом реалізації так званих організаційно-правових повноважень [10, с. 25–26], передбачених угодою сторін, тому на нього не можуть поширюватися положення про визнання договорів та актів недійсними. Відтак такою, що суперечить законодавству України, необхідно визнати практику окремих судів, які визнають недійсними акти, складені про факт порушення умов договору (адже виконання певних Правил є умовою таких договорів), мова може лише йти про відповідну оцінку цього акта судом як і будь-якого іншого засобу доказування [11].

Нарешті, третя ситуація: акт про порушення не є недійсним, але має певні вади за змістом або формою – в акті неточно вказане місце події, є помилки в прізвищах осіб, що його склали, тощо. У даному випадку акт залишається дійсним і посвідчує встановлений факт правопорушення. Наявні в ньому неточності не призводять до недійсності документа і підлягають уточненню при подальшому розгляді спору або ретельному зіставленні його з іншими доказами.

Отже, в усіх перелічених випадках, коли спеціальне законодавство у підзаконних актах визначає певний порядок фіксації правопорушення, вчиненого одним з учасників відносин, передбачений законодавством документ (акт, протокол тощо) про порушення є доказом такого порушення, але не єдиним і, тим більше, не виключним, а його відсутність чи дефектність не виключає можливості встановлення події та складу правопорушення іншими передбаченими законодавством засобами. Разом з тим, недійсність такого акта позбавляє можливості управлену сторону реалі-

зувати свої права (наприклад, право на відшкодування збитків), якщо ці права випливають з необхідності складання саме такого документа.

Як бачимо, у відносинах з отримання та споживання окремих видів послуг у сторін є повноваження певним чином фіксувати виявлені ними в процесі реалізації взаємовідносин порушення. На завершення даної теми необхідно було б визначитися, що саме все-таки фіксується у такому акті, порушення Правил користування послугами чи порушення умов договору? Поняття «порушення Правил» ширше, ніж поняття «порушення умов договору». Особа, що уклала договір про споживання певного виду послуг, крім інших, взяла на себе також зобов'язання не порушувати відповідні Правила користування послугами. У цьому випадку для кваліфікації порушення обидва терміни можуть застосовуватися, їх зміст є тотожним. Коли ж порушення здійснюється фактичним користувачем комунальних послуг, який не знаходиться в договірних відносинах з їх надавачем, він вчиняє порушення не договору, а Правил. Таким чином, в будь-якому випадку актом про порушення Правил охоплюються вказані порушення незалежно від знаходження порушника в договірних відносинах з контрагентом. Але для того щоб мати можливість складати акти про порушення відповідні Правил, суб'єкт обов'язково має бути наділений чинним законодавством необхідними повноваженнями.

Слід зазначити, що у відносинах «надавач послуг – отримувач послуг» останній позбавлений права контролювати виконання постачальною організацією Правил. Проте, він може складати відповідний акт про порушення Правил, якщо ці положення Правил є також і невід'ємною частиною договору. У свою чергу, надавач послуг може відповідно до наданих йому законодавством повноважень контролювати виконання споживачем як умов договору, так і Правил (в юридичній літературі наявність та реалізація таких повноважень у однієї зі сторін цивільно-правового договору дає підстави казати про існування так званих горизонтальних адміністративних відносин в цивілістиці [12, с. 108], хоча ця теза є досить спірною [13, с. 14]), оскільки Правила здебільшого поширюються не лише на порядок отримання комунальних послуг особами, що знаходяться у договірних відносинах з їх надавачем, а й на фактичних користувачів комунальними послугами. З огляду на це, безпідставними є твердження, що акти про порушення Правил можуть складатися лише стосовно неправомірних дій особи – сторони за договором. Самі Правила часто містять визначення правопорушення, яке ніяк не може бути вчинене учасником договірних відносин: самовільне підключення, бездоговірне споживання тощо [14]. Отже, фіксація правопорушення, вчиненого будь-якою особою, шляхом складання відповідного акта (бажано,

але не обов'язково, за участю цієї особи) є цілком виправданим і законним засобом доказування факту протиправного діяння, визначення розміру збитків та підставою для їх відшкодування [15, с. 76], але, повторимо, не єдиним засобом, а таким, що має оцінюватися в сукупності з іншими.

Що стосується строків складання даного акта, то тут слід керуватися загальними правилами цивілістики. Позаяк подібний документ не є обов'язковою передумовою виникнення суб'єктивного права на позов, він може бути складений у будь-який момент протягом тривалості даного права. Разом з тим, з огляду на принцип максимальної ефективності судових доказів він не повинен бути занадто віддаленим у часі від юридичного факту, який цей акт фіксує. Відтак, на мою думку, доказова сила подібного документа напряму залежить від того, дотриманий розумний строк при його складанні, чи ні. А критерій розумності, звісно, має визначатися в такому разі правозастосовним органом.

Не менш важливим є питання стосовно строків судового захисту порушених прав учасників відносин комунальних послуг. З огляду на «горизонтальний» характер взаємин контрагентів, навіть за умови існування так званих організаційних повноважень у одного з них, відсутні підстави переводити їх у адміністративно-правову площину (незважаючи на те, що такі послуги надаються, переважно, підприємствами комунальної власності) [16, с. 55]. Так, період існування охоронно-правового повноваження щодо судового захисту в особі, право якої у даному правовідношенні було порушене, визначається, виходячи із загального принципу: від часу, коли вона усвідомила факт правопорушення. Момент, коли відбулася встановлена законодавством фіксація порушення, не впливає на визначення початкового терміну давнісного перебігу, проте за певних обставин він може бути вирішальним для судового визначення початку перебігу давності з урахуванням впливу «суб'єктивного фактору» [17, с. 453–454]. Адже, ст. 261 ЦК України передбачено, що позовна давність починається від моменту, коли особа дізналася або мала дізнатися про факт правопорушення. Якщо під час розгляду судового спору виникає колізія стосовно термінів, коли особа практично дізналася про порушення, та коли вона могла це усвідомити, обов'язок доведення того, що зазначений факт об'єктивно міг бути відомим особі пізніше, ніж він реально відбувся, покладається на позивача. І саме час складання акта про порушення може слугувати для підтвердження чи спростування при дослідженні даної обставини.

З огляду на викладене, можемо констатувати, що нескладання передбаченого законодавством акта, яким має фіксуватися факт та обставини правопорушення, далєбі не означає неможливості чи відстрочення реалізації охоронно-правового повноваження

щодо судового захисту порушеного матеріального права. Як вже вказувалося вище, це може лише ускладнити процес доказування при судовому розгляді спору.

Список літератури: 1. Сиротенко С. Є. Деякі теоретично-практичні питання визначення розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди // Вісник Верховного Суду України. 2002 №6(34). 2. Кабалкин А. Ю. Гражданско-правовой договор в сфере обслуживания. М., 1980. 3. Богданов Е. В. Договор в сфере предпринимательства. Х., 1997. 4. Цивільне право України / За ред. О. В. Дзері, Н. С. Кузнєцової. К., 2002. 5. Анненков К. Система русского гражданского права С.-Пб., 1894. Т.1 6. Гуйван П. Д. Правовое регулирование снабжения электрической энергией: Дисс. канд. юрид. наук. 12.00.03 / Университет внутренних дел. Х., 2000. 7. Матвеев Г. К. Основания гражданско-правовой ответственности. М., 1970. 8. Правила користування електричною енергією для населення, затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 1357 від 26.07.1999 р., п. 53. 9. Правила надання населенню послуг з водо-, теплопостачання та водовідведення, затверджені постановою Кабінету Міністрів України №1497 від 30.12.1997 р., п. 41. 10. Шишка Р. Б. Предмет цивільного права // Вісник університету внутрішніх справ. Вип. 6. Х., 1999. 11. П. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 р. №9 «Про практику застосування судами процесуального законодавства при розгляді цивільних справ по першій інстанції», п. 8. 12. Петров Г. И. Советские административно-правовые отношения. Л., 1972. 13. Давыдов В. И. Хозяйственные договоры: снабжение, заготовка, торговля. Кишенев, 1985. 14. Правил користування електричною енергією для населення, затверджених постановою КМУ № 1357 від 26.07.1999 р., п. 35. 15. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності. К., 2001. 16. Красавчиков О. А. Гражданские организационно-правовые отношения // Советское государство и право. 1966. №10. 17. Черпахин Б. Б. Исковая давность в новом советском гражданском законодательстве / Труды по гражданскому праву. М., 2001.

Надійшла до редколегії 16.05.07

М. В. Селіванов

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ

Правова охорона комп'ютерних програм є актуальною проблемою юридичної науки вже майже півстоліття, але досі не знайшла свого вирішення. Її рішення, які пропонуються та обговорюються на чисельних науково-практичних конференціях, не знайшли свого остаточного законодавчого закріплення [1]. Зокрема, В. І. Жуков, не виключаючи авторсько-правову охорону, зазначає бажаність для авторів та товаровиробників патентно-правової охорони комп'ютерних програм, однак наголошує на низці юридико-технічних проблем, які передують введенню такої охорони [2, с. 35–37]. В. А. Ландик відстоює позицію патентно-правової охорони комп'ютерних програм [3, с. 18–32]. А. Б. Гельб обґрунтував позицію охорони комп'ютерних програм спеціальним інститутом права [4, с. 176].

Сьогодні законодавство України йде шляхом уніфікації норм національного приватного права з міжнародним, відбувається інтеграція й гармонізація із законодавством країн Європейського Союзу [5]. Належна правова охорона комп'ютерних програм є однією з передумов вступу України до СОТ, вона потребує науково-обґрунтування що, по суті, є метою цієї статті [6].